

Драгана Вукићевић

УМЕЋЕ ИСТРАЖИВАЊА АНЕ РАДИН

Две монографске студије Ане Радин (1946—1999), *Уметности приповедања Стевана Сремца* (Градина, 1986) и *Мојив вампира у митју и књижевности* (Просвета, 1996), тематском разноликошћу сведоче о врло широком дијапазону књижевнотеоријских, критичких и естетичких интересовања ауторке. Оно што им је већ на први поглед заједничко јесте прецизност и јасност језика, осећање мере у илустративности, репрезентативност примера и одлична теоријска утемељеност.

Стеван Сремац више од века не оставља књижевне критичаре равнодушним. Проучавани су различити аспекти његовог дела — хумористички, идеолошки, естетички — а у студији Ане Радин акценат је стављен на наратолошке аспекте. Иако је анализу засновала на приповеткама „Идеал”, „Кир Герас”, „Чесна старина!...” и „Ибиш ага”, ауторка је указала на опште одлике Сремчевог приповедања (мисли се на дела реалистичке провенијенције) — полифункционалност нарације (прожимање или супротстављање ироничног, реалистичког, хумористичког, романтичког, метанаративног модела) и присуство (најчешће доминантног), у рецепцијском смислу најкомуникативнијег, хумористичког дискурса.

Упоредивши начин конципирања ликова и приповедача, ауторка је дефинисала различите пишчеве стратегије: приповедач је „активан и заводљив”, свестан своје улоге, а ликови су једнодимензионални, пасивизовани, истовремено типични и онеобичени (хумором, сатиром или романтичарском лиризацијом). Доминирајући приповедач (чак и у приповеткама-портретима) с једне стране је типично епски — опширан, опсервативан, дигресиван а с друге, модеран — својом метанаративношћу, ироничношћу уобличава ново значење текста и превазилази опсеге знања традиционал-

ног приповедача. Приповедање које обилује статичним мотивима отвара простор за анализу поступака дескрипције и реификације (успешне анализе функције портрета, ентеријера) па је сликовном и наративном дата предност у односу на дијалогско, сценично. Посебно треба издвојити минуциозну анализу маски у приповетки „Кир Герас” (спољашност, психичке и духовне одлике, средина као израз карактера, метонимијска бића, јунаков говор, опадање јунакове етичке репрезентативности), приповедних форми (приказивање — казивање, функција извештаја, коментара), типова приповедача (поуздан, непоуздан, присутан, неприсутан), односа писаца — приповедача — света (приповедна транспозиција пишчевог става који је афирмиран, романтичарско носталгичан, неретко сентименталан према прошлом и далеком и сатиричан, чак и саркастичан према „сада и овде” — „Чесна старина!...”).

Указујући на опште особине Сремчевог приповедања ауторка запажа и поступке којима се разграђује реалистичким приповедањем уобличена слика света — функцију хумористичког дискурса у нарушавању озбиљности реалистичког („Кир Герас”), функцију гротеске у нарушавању стабилне слике света и оповргавању успостављених значења, иронијску игру између мишљеног и реченог (нпр. депатетизација сентименталног у „Идеалу”), двосмислен однос према лику („Чесна старина!...”).

Ана Радин се послужила разрађеним наратолошким глосаријем. Импресивна је врло богата литература у којој су се нашли класици књижевнотеоријске мисли (Томашевски, Бахтин, Барт, Бут, Ејхенбаум, Маркјевич, Фрај, Шкловски...) али и аутори чије су студије, било због непреведености, било због специфичности предмета, остале мање запажене.

Због тематске разноликости још импресивнија је литература наведена у студији *Мотив вампира у српској књижевности*. У уводном делу, у коме се анализира мит, највише простора је дато етнолошким истраживањима, а у другом делу књижевним анализама.

Позивајући се на дефиницију митског говора у студији Бориса Успенског и Ј. М. Лотмана *Мит — име — култура*, Ана Радин мотив вампира третира с једне стране као митски феномен, а с друге као литерарни. У уводу она прецизно профилише митом нормиран мотив уз који се, независно од историјског контекста, понављају одређени атрибути (изглед, радње, век, страх, еротски нагон, занимања, време и место појављивања, предиспозиције за повампирење, метаморфозе, заштита и уништење). Разрађена и устаљена атрибутизација сведочи о целовитости обичајно-обредног комплекса и присутности мотива у колективној свести српског народа. (Занимљив је податак изнет на крају библиографије о српском пореклу речи вампир која је постала интернационализам потиснувши аутохтоне изразе: Blut-sauger, loup garoux, blood sucker).

Знатно више простора посвећено је анализи мотива вампира у књижевности. Из митског контекста мотив се као већ оформљен премешта у књижевни задржавајући значења (нечисте) душе, (злог) духа и (хтонског) света. Чињеница да мотив вампира нема литерарну позадину и да се преузима као мотивска норма, условила је и одређена текстуална ограничења. Упоредивши место и значење мотива вампира у књижевности 19. и 20. века ауторка издваја две текстуалне стратегије — једна која одбацује и друга која прихвата овај мотив.

Мотив вампира се може третирати као манифестација натприродног и као такав бити елиминаторни за културу која своја уверења базира на

позитивистичкој слици света. На плану текста то значи да се мотив вампира може негирати или „склонити у страну”. У радикалнијој варијанти негирање се врши кроз: подређивање мотива вампира мотиву сујеверја или обмане, удвостручавање приповедне опције (поуздан и непоуздан приповедач), избор лабилног јунака за протагонисту (декоративна карактеролошка функција мотива) и онеобичавање простора и времена у којима се вампир јавља. Овакав третман мотива је најчесталији и најтипичнији у делима писаца реалистичке провенијенције: М. Глишић, М. П. Шапчанин, С. Матавуљ, С. М. Љубиша. У мање радикалној варијанти он се уклања и смешта у корпус тривијалне или, у односу на владајућу норму, субверзивне литературе. У врло убедљивој анализи приповетке „После 90 година” ауторка указује на успело преструктурирање мотива — измештања мита у структуру бајке чиме је сачувана и аутономност и равноправност мотива.

Мотив вампира и у реалистичкој и у фантастичној причи задржава своје основне митом нормиране атрибуте али репрезентујући различит третман натприродног. У делима слабије естетске вредности он је неинвентивно преузима из мита и вештачки калемљен на причу да би се остварили одређени циљеви — постигли сензационални ефекти или промовисале просветитељске идеје. Врло уверљиво Ана Радин процењује естетску валидност мотива у сваком од анализираних дела. Она издваја приповетку М. Глишића која је већ помињана, али и одломак из романа *Бакоња фра Брне Симе Матавуља* као и уводну приповетку Ј. Г. Миленка „У гостионици на имендан код шантавог торбара” и приповетку Д. Илића „Под земљом”. У књижевноисторијском смислу истиче значај Грчића који је „међу првима применио два поступка који ће постати капитални — дефабулизацију фантастичне грађе и удвајање приповедне опције” и Илића који је трансформисао реалистички модел фолклорне фантастике и антиципирао фантастику fin de siecle-a.

У књижевности 20. века мотив вампира и даље представља персонализацију зла, несреће, смрти, али сада као саставни део једне нове песимистичне, апокалиптичне слике света у којој је зло есенцијално човеку. Сада више није само елемент оностраног (натприродног) већ постаје атрибут човека. Текстурална стратегија такође је алтернативна. Будући да мит и књижевност не комуницирају у истој равни, или се мит преко симбола прилагођава језику књижевности (уместо језика представљања — језик поређења) или се песнички језик прилагођава митском (ауторка наводи пример креативне функције језика у делу М. Настасијевића, суматраистичког мита у делу М. Црњанског, митизацију историјског у делу В. Стевановића, метанаративни третман мотива у делу М. Павића).

У првом случају текст функционише на две равни — једној транспарентној, икониčnoј и другој метафоричној, симболичној. Мотив вампира се „преводи у мотив човека” (репрезентује његову психу, дух, свет у коме живи) али и даље задржава митске конотације. Његови метаморфични супституенти су: фатална жена, посесивна мајка, сексуално агресиван мушкарац, двојник (примери у делу М. Ускоковића, Б. Ковачевића, И. Андрића, Ј. Поповића). Измештањем мотива из спољашњег света у унутрашњи свет човека, из света догађања у свет психолошких збивања, створена су нова значења. Ауторка указује на читаво богатство симболичких референци. Мотив вампира јавља се у спреси са мотивима отуђености, усамљености, безнађа (Ј. Поповић), деформације љубавних и породичних односа (М. Ускоковић, М. Јакшић, В. Милићевић), везе ероса и танатоса (И. Андрић, Б. Станковић)

Само у мање успешним делима (по мишљењу ауторке такво је дело *Вампирица* Б. Ковачевића) писци не успевају да истовремено отворе више текстуалних перспектива и паралелно одрже различита (фолклорна, симболичка) значења мотива.

Узимајући за пример дело Момчила Настасијевића „Родослов лозе Вампира” ауторка дефинише нову, не више миметичку, већ митску „оживотворавајућу” функцију језика. Нов лингвистички, сижејни или идејни третман мотива вампира сведочи присуство новог правца у српској књижевности. Под неомитским правцем Ана Радин подразумева: „... дела која из митског наслеђа преузимају готове моделе или грађу узимају из савременог живота али их у оба случаја организују по митопоетичким начелима који у крајњем резултату дају архетипске јунаке, парадигматичне догађаје и циклично времепространство.” (стр. 177) У већини дела мотив вампира осцилира између митских клишеа и идеологема савременог доба као ознака хаотичног света у коме обитава вечно, несавладиво зло. Ретка су дела у којима се овај мотив хумористички третира (С. Џунић), метанаративно (М. Павић) или иронично (Б. Пекић).

Ипак, без обзира на литерарну контекстуализацију мотива, ауторка задржава став о доминантности традицијског контекста непрестано подсећајући на основно значење мотива проистекло из представе о нечистом духу, хтонском свету и злој души. Негативни аспекти душе, духа и света се понављају кроз исти мотив — само се приче мењају. Вампир тиме престаје да се тумачи само као литерарни феномен, већ се враћа у простор одакле је и поникао, постаје ознака колективног. Кроз књижевна дела пратимо начине његовог манифестовања, а кроз њихову историју однос према злу и „рад културе на његовом савлађивању”.

И студију о Стевану Сремцу и студију о мотиву вампира у српској књижевности ауторка је употпунила приређивањем Сремчевих приповедака *Суштеренски сјановници* (Нови Сад, 1987) и *Причама о вампирима* (Пролетар, 1998). Преко педесет њених научних радова остало је расејано по књижевним часописима па би издање монографије у којој би се ови радови сабрали и пропратили опширним предговором био један од израза захвалности за оно што је ауторка оставила иза себе.